

Hamza Gábor

A kétszintű egyetemi képzés kérdése a jogi felsőoktatásban

A Bologna-folyamat problémái

Two-Tier University Education in Law

Problems of the Bologna-Process

Összefoglalás

Bolognában fogadták el 1999. június 19-én azt a nyilatkozatot, amelyben 29 ország (ma 46 állam) vállalta, hogy 2010-ig bevezeti a kétlépcsős felsőoktatási rendszert. Ezekben az országokban azonban a felsőoktatás rendszere nem egységes modellre és koncepcióra épül. A Bologna-folyamat a jogi felsőoktatásban sikertelennek bizonyult. A Bologna-folyamat bevezetése továbbá megfelelő anyagi eszközök hiányában kudarcra van ítélve. A Bologna-folyamat a jogi felsőoktatás színvonalát veszélyezteti.

Summary

The Bologna Declaration was signed in Bologna on 19 June, 1999 by 29 countries (currently 46 States). The signatory states undertook to intro-

---

DR. HAMZA GÁBOR, az MTA rendes tagja, tanszékvezető egyetemi tanár,
ELTE ÁJK Római Jogi Tanszék (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

duce a two-tier system in higher education by 2010. However, neither the model nor the concept of higher education are the same in these states. The Bologna Process has proved to be unsuccessful and its introduction is destined to a failure due to the lack of financial means. The Bologna Process endangers the standard of education in law.

A Bologna-folyamat (Bologna Process) kifejezés kétfokozatú, ha azonban a doktori képzést is ideszámítjuk, háromfokozatú felsőoktatási modellt, illetve képzési formát jelent. Bolognában fogadták el 1999. június 19-én azt a nyilatkozatot (Bologna Declaration), amelyben 29 ország vállalta, hogy 2010-ig bevezeti a kétlépcsős felsőoktatási rendszert. Magának az elnevezésnek egyébként semmiféle kapcsolata az első „modern” európai, a hagyomány szerint 1088-ban alapított egyetemmel, a Studium (Generale) Bononiensével. A Bologna-folyamat szinonimája – a felsorolás nem teljes! – a „bolognai rendszerű oktatás”, a „Bologna-rendszer”, a „Bologna-modell”, a „Bologna-terv” és a „Bologna-struktúra” is.

Az első látásra feltűnő fogalmi bizonytalanság, ambiguitás, ami a valódi tartalmat kifejezni nem képes dolgok, jelenségek, illetve elképzelések, elgondolások körében sajnos korántsem ritka, szórványosan előforduló jelenség, már önmagában véve komoly kételyeket támaszt a Bologna-folyamat elfogadásának hasznosságát, célszerűségét és nem utolsósorban időszerűségét illetően. A Bologna-folyamatot meghonosítani kívánó államokban a felsőfokú képzés egy három évet átfogó (*triennium*) azonos programmal (tantervvel) indul. A trienniumot követően a hallgatók egy kisebb hányada a két évet átfogó (*biennium*) ún. mesterképzésben vesz részt. A tradicionális értelemben vett egyetemi diplomát csak a mesterképzésben is részt vett, és az annak keretében indított szakokat már elvégzett hallgatók szerezhetik meg.

Spanyolországban az ún. Plan Bologna a 2006/2007. évi tanévvel kezdődően – többek között – Barcelonában, a Pompeu Fabra (állami) Egyetemen (Universidad Pompeu Fabra) került bevezetésre. Kiemelendő, hogy az Universidad Pompeu Fabra spanyolországi relációban gazdag, jelentős anyagi forrásokkal rendelkező egyetem, mivel az állami támogatás mellett komoly vagyonnal (célvagyonnal) is rendelkezik. A triennium (az első három akadémiai év, *año académico*)

sikeres elvégzése biztosításának érdekében jelentősen növelni kellett az oktatói létszámot.

A beiratkozott hallgatók szemináriumi, néhány fős tanulmányi csoportban való oktatása lehetőségének biztosítása érdekében számos új oktatói (tanársegédi, docensi és egyetemi tanári) státusz létesítésére volt szükség. Minderre a Pompeu Fabra Egyetem jogi karán, az egyetem igen kedvező anyagi, vagyoni helyzetéből adódóan – eltérően más egyetemek jogi karaitól – volt lehetőség. Ebből következően (is) megállapítható, hogy a Bologna-modell bevezetésének lehetősége nem utolsósorban, sőt döntően az egyetem, illetve kar rendelkezésére álló anyagi forrásoktól függ, azoktól semmiképpen nem választható el. Az Európai Unió tagállamainak jelentős hányadában mutatkozó gazdasági válság idején nincs biztosítva a felsőoktatási intézmények túlnyomó többségében a Bologna-modell meghonosításának anyagi, pénzügyi háttere.

Spanyolországban a Ministerio de Educación y Ciencia elvileg nem zárkózik el a Bologna-modell bevezetésének lehetőségétől. A bolognai folyamat elveinek elfogadása azonban kizárólag a felsőoktatási intézmények, egyetemek vezetőivel való konszenzus alapján lehetséges. Vegyes bizottságok (*Comisiones Mixtas*) létrehozására került sor, melyeknek tagjai a fent említett minisztérium képviselője és az egyetemek rektorai. A minisztérium egyetemekért felelős államtitkára (Secretario de Estado de Universidades e Investigación), Miguel Ángel Quintanilla rendszeresen egyeztetett a több mint hetven spanyolországi egyetem képviselőivel. Az *Espacio Europeo de Educación Superior* (angolul: European Higher Education Area, németül *einheitlicher europäischer Hochschulraum*) megteremtése Spanyolország viszonylatában az egyetemek lehetőségeinek függvényében és az érintett intézmények teljes egyetértésével – ami az egyetemi autonómiából következik – lehetséges. Ebben szerepet játszik az ország sajátos, föderatív jellegű állami berendezkedése is. A felsőoktatási intézmények ugyanis nem kis részben a 17 Autonóm Község (*Comunidad Autónoma*) anyagi támogatásától, finanszírozásától függenek.

Görögországban – ahol az ország 11 milliót meghaladó lélekszáma ellenére csak három jogi kar van (mindhárom állami) – jelenleg nincs szó a Bologna-modell bevezetéséről. A 2004 márciusában, Thesszalonikiben a Bologna-modellről, illetve az *einheitlicher europäischer Hochschulraum*-ról tekintélyes német és görög jogászok részvételével megrendezésre került

konferencián a görög résztvevők egységesen a Bologna-modell elutasítása mellett foglaltak állást.

Görögországban az új jogi karok létesítését maguk az egyetemek, a potenciális társkarok ellenzik, mivel nem tartják biztosítottnak – megfelelő számú tudományos fokozattal rendelkező, kvalifikált oktató hiányában – az oktatás kívánatos

---

**A túlképzés... hosszú távon
igen komoly szociális
feszültségek forrása lehet.**

(európai) színvonalának biztosítását. A mérce a nem jogász oktatók számára a vezető nyugat-európai egyetemek, felsőoktatási intézmények oktatási és kutatási színvonala. A felsőoktatásért

felelős tárca nem szorgalmazza új jogi karok létesítését, amiben döntő szerepet játszik – az egyetemek fentebb már említett „ellenállása” mellett – a túlképzéssel kapcsolatos aggodalom is. A túlképzés ugyanis perspektivikusan, hosszú távon igen komoly szociális feszültségek forrása lehet.

A 2006/2007. évi tanévvel kezdve *Olaszországban* egy 2006-ban kibocsátott miniszteri rendelet (*decreto ministeriale*) alapján új, a *tre più due* (így nevezik a Bologna-modellt) felváltó tanulmányi rend – elnevezése: *uno più quattro* – lépett hatályba. Következésképpen a „rég” ún. Bologna-modell jogszabályi úton felszámolásra került, ami a jogászképzés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró információ. Számos egyetem jogi karán, így például az 1224-ben alapított nápolyi Università degli Studi di Napoli Federico II – amely Európa első állami egyeteme – jogi karán, az első három évet (*triennium*) lezáró vizsgákat a hallgatónak csupán három százaléka tudta a tanterv által előírt időben letenni. Ebből következően a második, két tanévet átfogó ciklusra (*biennium*) a hallgatók döntő többsége nem tudott beiratkozni, ami az oktatási rend teljes felborulásához, egyenesen megbénulásához vezetett.

Jelenleg a legtöbb olaszországi állami és magánegyetem jogi karán (*facoltà di giurisprudenza*) az egységes, a bifurkációt nem ismerő, öt esztendőn át tartó tanulmányi idő (*laurea magistrale a ciclo unico*) érvényesül. A jogi diploma (és az ezzel automatikusan együtt járó doktori cím, titulus) megszerzésének egy quinquenniumot átfogó tanulmány a feltétele. Érdeemes ebben a vonatkozásban a Genovai Egyetem (Università degli Studi di Genova) tanrendjét figyelembe venni, illetve tanulmányozni.

Lengyelországban, ahol jelenleg 19, több mint felerészben állami, csaknem felerészben pedig privát jogi kar működik, a Bologna-modell nem került általánosan bevezetésre.

Említést érdemel, hogy a működő, akkreditált jogi karoknak kevesebb mint fele rendelkezik habilitációs joggal (*Habilitationsrecht*). A habilitációs jog, tehát a tudományos minősítés joga, amelytől az egyetemi docensi, illetve tanári előléptetés függ, kizárólag megfelelő személyi feltételek megléte esetében illeti meg a jogi kart. Az oktatási tárca igen szigorú követelményeket támaszt a habilitációs jog megadása során. Említést érdemel egyébként, hogy ennek Lengyelországban – Magyarországtól és a legtöbb „szocialista” országtól eltérően – már 1989/1990, a rendszerváltás előtt is voltak komoly hagyományai.

Szlovákiában – ahol jelenleg öt akkreditált (négy állami és egy privát) jogi kar működik – a Bologna-modell ez idő szerint még nem került valamennyi jogi karon bevezetésre. A Pozsonyban a 2005/2006. évi tanévvel kezdődően működő magánegyetem jogi karán meghonosított Bologna-modellről, pontosabban annak eredményességéről megfelelő idő elteltének hiányában még nehéz volna objektív képet alkotni.

A „3+2 modell” bevezetése nem járt együtt átfogó tantervreformmal. A római jog és a szlovák állam- és jogtörténet a triennium keretében kerül továbbra is kötelező jelleggel oktatásra. Az európai állam- és jogtörténet fakultatív tárgy, oktatására ugyancsak a triennium (a tíz szemesztert magában foglaló curriculum első hat szemesztere) során kerül sor. A fent említett tárgyak óraszámja is változatlanul maradt. Az oktatás (vizsga) alapjául szolgáló kötelező tananyag terjedelmének redukálására sem került sor. A biennium (az utolsó négy szemeszter) keretében elhelyezett tárgyak oktatására a következő, a 2008/2009. évi tanévvel kezdődően került sor. A Bologna-modell bevezetése eredményességének, vagy éppen ellenkezőleg, fogyatékoságainak megítélésére ezért csak a következő években, kerülhet sor.

Németországban, ahol a sajátos jogi oktatási szisztéma miatt egyébként is problematikus lenne a *Bologna-Prozess* bevezetése, a legtöbb jogi karon (ezeknek száma jelenleg negyven, mivel Szászország fővárosában, Drezdában a Technische Universität (TU) részeként 1991-ben alapított jogi kart bezárták) kizártnak tartják e modell bevezetésének lehetőségét. Az ún. *baccalaureus*-fokozat (*BA-Abschluss*, angolul: *Bachelor's degree*) elnye-

rése zárná egyes reformelképzelések alapján az első három tanévet (hat szemesztert).

Feltétlenül említést érdemel, hogy a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität az egyetem vezetése kategorikusan elzárkózik a bolognai rendszer bevezetésétől. A müncheni egyetem rektora nem tartotta és tartja célszerűnek a hat szemesztert átfogó tanulmányokat magában foglaló BA-Abschluss elválasztását a két tanévet (négy szemesztert) átfogó MA-Abschlusstól (angolul: *Master* fokozat). A Bologna-modell alapján az MA-Abschluss-hoz kapcsolódna a hároméves stúdium eredményeként megszerezhető PhD-fokozat (latinul: *philosophiae doctor*), amely a *PhD-Abschluss* jelentené.

Az 1999 júniusában Bolognában huszonkilenc európai művelődési, pontosabban a művelődésért (is) felelős miniszter által aláírt nyilatkozat, amely egy egységes európai felsőoktatási térség (*einheitlicher europäischer Hochschulraum*) megteremtését tekinti céljának, nem kötelező jellegét hangsúlyozzák a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität vezetői, rámutatva egyúttal realizálásának konkrét nehézségeire is. Alapvető probléma nézetük szerint az, hogy a huszonkilenc országban korántsem egységes modellre és koncepcióra épül a felsőoktatás rendszere. Ebből következően irreális az egységes alapok meglétének hiányában az egységesítés szorgalmazása. Járhatóbb útnak tűnne a felsőoktatás „harmonizálása” (*Harmonisierung*), amelyet – immár kedvező tapasztalatok birtokában – követhetne egy idő után az egységes modell meghonosítása.

Említést érdemel, hogy 2007 novemberében a Trieri Egyetemen nemzetközi konferencia keretében kerültek megvitatásra a Bologna-Prozess bevezetésének lehetőségével kapcsolatos problémák. E konferencia anyaga önálló kötet formájában került publikálásra.

A Németországi Szövetségi Köztársaságban a tizenhat szövetségi állam (Bundesland) közül csupán kettő, Baden-Württemberg és Szászország (ez utóbbi szövetségi államban azonban, a drezdai jogi kar bezárása óta, csak egy, a nagy múltú, 1409-ben alapított Lipcsei Egyetem jogi kara létezik, a mintegy 4,3 milliós lélekszám ellenére) oktatási miniszterei nyilatkoztak úgy 2007 áprilisában, hogy szándékozzák a kétfokozatú képzés bevezetését a jogászképzés területén. A BA-fokozat és az MA-fokozat megszerzése tekintetében, azaz a vizsgák eredményes letételéhez kötött diploma kiadásában az állam továbbra is megőrizné korábbi, eddig be-

töltött szerepét. Ez az elképzelés maga után vonná a kétéves, ún. *Referendariat* felváltását egy csupán két szemesztert átfogó gyakorlati irányú képzéssel. A jogi tanulmányok befejezését követően a jogász hivatás gyakorlását egy ún. *Einarbeitungsphase* eltelte után lehetne megkezdeni.

Nincsenek azonban világos elképzelések és pontosan kidolgozott tervek a reform megvalósításának konkrét formájára nézve. A szövetségi államok túlnyomó többsége, összesen tizennégy, továbbra is fenn akarja tartani az államvizsgák és a *Referendariat* rendszerét, és elzárkózik a Bologna-folyamat bevezetésétől.

Ausztriában, a Bécsi Egyetem jogi karán 2006. június 6-án fogadta el a szenátus az új tantervet (*Studienplan*). A 2006/2007. évi tanévben hatályba lépett tanterv elveti a Bologna-modellt, vagy más elnevezéssel: *Bologna-Architekturt*, illetve *3+2 Modellt*. A Bologna-modell elutasítása azonban nem zárja ki a tanterv reformálásának jövőben történő lehetőségét és szükségességét. A 2006-ban elfogadott és hatályba lépett tanterv módosítására azonban nem került sor.

Nincs szó a Bologna-modell bevezetéséről a négy másik osztrák jogi karon (Graz, Innsbruck, Linz és Salzburg) sem. Ugyanez vonatkozik a bécsi *Wirtschaftsuniversität* keretében működő, a gazdasági szféra számára jogászokat képző karra is.

Az *Egyesült Királyságban* a legtekintélyesebb és legnagyobb hagyományokkal rendelkező egyetemeken, így különösen Cambridge-ben és Oxfordban komoly ellenállás mutatkozik, pontosabban mutatkozott a Bologna-folyamat bevezetésével szemben. Ezeken az egyetemeken már befejezett ténynek tekinthető, hogy nem kerül bevezetésre a Bologna-modell. Angliában a jogi karokon három akadémiai év sikeres elvégzését (*triennium*) követően a hallgatók BA-címet (*Bachelor of Arts*) kapnak. A jogászképzés – amelynek centrumában a joggyakorlatban szükséges ismeretek elsajátítása áll – a továbbiakban az *Inns of Courtokban* (*Lincoln's Inn, Inner Temple, Middle Temple, Grays Inn*) folyik. Az MA-cím (*Magister of Arts*) megszerzése nem feltétele a jogász pályán való működésnek. Vonatkozik ez a különösen nagy szociális és szakmai tekintélyt élvező bírákra is. Ezt a címet a jogi tanulmányokat folytatóknak csak igen kis hányada szerzi meg.

A Bologna-modell elfogadását a legtöbb jogi karon ellenzik, és ez egyaránt vonatkozik az angliai és a többségükben középkori alapítású skóciai jogi karokra, mely utóbbiak tanrendjében a római jog (*civil*

law) kötelező tárgy. Ugyanez érvényes a Walesben és Észak-Írországban működő jogi karokra is.

A Bologna-folyamat bevezetése, elfogadása a jogi felsőoktatásban az eddigi tapasztalatok szerint nem hozta meg a kívánt eredményeket. Franciaországban például a legtöbb jogi karon – ezek száma jelenleg meghaladja a félszázat – az oktatás színvonalának csökkenéséhez vezetett a két-, illetve háromfokozatú képzési rendszer felülről történő, nem konszenzuson alapuló bevezetése. A franciaországi jogi karokon a legtöbb egyetemi kurzus előadási óraszám – esetenként drasztikus mértékben – csökkent. A monografikus kurzusok döntő többsége megszűnt a mesterképzés keretében.

Sajnálatos módon sor került a tankönyvek anyagának jelentős terjedelmi csökkentésére is, melynek következtében egyes jogágak integráns részét alkotó anyagrészek (jogintézmények) előadására, azaz megismertetésére és a hallgatók részéről történő elsajátítására nincs mód. Történt mindez abban az országban, amelyben már az 1960-as években, az egyetemi reform keretében formailag a Bologna-folyamathoz sok tekintetben hasonló, tartalmilag azonban attól eltérő, bizonyos értelemben „bifurkációs modell” bevezetésére került sor (*licence, maîtrise*, az elméleti irányultságú *diplôme d'études approfondies* [DEA], és az inkább a gyakorlati jogi ismeretek megszerzését célzó *diplôme d'études supérieures spécialisées* [DESS]).

Az európai viszonylatban Franciaországon kívül Belgiumban és Svájcban is meghonosodott, számos vizsga eredményes letételét és megfelelő színvonalú dolgozat elkészítését feltételező DEA és DESS a tudományos (doktori) cím, fokozat megszerzésének előkészítő kurzusait képezték.

Számos problémát vet fel a franciaországi jogi karokon az új rendszerű *école doctorale* (doktori iskola) keretében történő doktori képzés is. A mesterképzés színvonalának csökkenése ugyanis tendenciaszerűen hátrányosan befolyásolja a doktorképzést is. Hasonlóan negatív tapasztalatok mutatkoznak más országokban, így például – a teljesség igénye nélkül – Spanyolországban, Portugáliában, Belgiumban, Hollandiában, Finnországban, Svédországban és Dániában is.

Németországban több kiemelkedő tudós és tudománypolitikus mutatott rá a Bologna-folyamat bevezetésével együtt járó veszélyekre, problémákra. Helmut Schwarz professzor, az Alexander von Humboldt-Stiftung elnöke azért látja igen problematikusnak a Bologna-Prozess bevezeté-

sét, mert az szakít az Alexander von Humboldt által megfogalmazott „Forschung und Lehre” egységének, egymástól való elválaszthatatlanságának („Untrennbarkeit”) elvével. A stúdium első, hároméves fázisában (*Bachelor-Studiengang*) a tudományos igényű képzés teljes mértékben háttérbe szorul, és erősen veszélyeztetett a tanulmányok második szakaszában (*Magister-Studiengang*) is.

Peter Gruss professzor, a Max-Planck-Gesellschaft elnöke azért látja veszélyesnek a Bologna-folyamat bevezetését, mert az szükségképpen az egyetemi szintű oktatás színvonalának süllyedéséhez vezet, illetve eltűnik a főiskolai szintű és a magasabb szintű képzést nyújtó egyetemi oktatás közötti különbség. Németországban már ma is mutatkoznak bizonyos jelei annak, hogy több főiskola, illetve felsőfokú szakiskola (*Fachhochschule*) a *Promotionsrecht* (a doktori cím, titulus adományozásának joga, latinul *ius promovendi*) elnyerését szorgalmazza, amelyben a Bologna-folyamat játszik döntő szerepet.

A *Promotionsrecht* (*ius promovendi*) vonatkozásában szeretnénk hangsúlyozni, hogy egyes szövetségi tartományokban, így különösen Baden-Württembergben, a doktori értekezéseket (disszertációkat) elbíráló oktatók (professzorok, „Doktorväter”) felelősségét törvény – Baden-Württembergben hamarosan sor kerül a Landeshochschulgesetz novelláris úton történő módosítására Theresia Bauer, a szövetségi állam Wissenschaftsministerin-jének kezdeményezése alapján – rögzíti, az egyetemi etikai kódexben foglalt rendelkezéseken felül. Ez különösen indokolt olyan országban, amelyben (2011. évre vonatkozó adat) 26 717 doktori értekezés sikeres megvédésére került sor. Hangsúlyozandó körülmény a Németországi Szövetségi Köztársaság vonatkozásában az, hogy a doktori értekezések szerzőinek nem elhanyagolható hányada nem német, hanem külföldi állampolgár. Csak egy példát említve: a komoly nemzetközi presztízzsel rendelkező, 1457-ben alapított freiburgi (Freiburg im Breisgau) egyetemen (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg) a promoveáló hallgatók 123 országból érkeznek.

A *jogászképzésben* a Bologna-folyamat ellen szóló döntő érv, hogy még nincs meg a tartalmi alapja a diplomák valódi, tartalmi ekvivalenciájának, ami a konvertálhatóság, azaz a jogászdiplomával rendelkezők mobilitásának alapját képezhetné. Ez szoros kapcsolatban áll a jogharmonizáció és a jogegységesítés befejezettnek még korántsem tekinthető jelenlegi stádiumával. Csak igen csekély számban

állnak rendelkezésre azok az oktatási anyagok, amelyek a valóban konvertálható stúdiumok, diszciplínák alapját alkotják. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ECTS (European Credit Transfer System) inkább csak a hallgatói mobilitás formai oldalát, feltételét jelenti.

A Bologna-folyamat bevezetése, mint ez a már jelenleg is rendelkezésre álló tapasztalatok alapján egyértelműen megállapítható, megfelelő anyagi eszközök hiányában eleve kudarcra van ítélve.

A Bologna-modell eredményes működése anyagi háttere biztosításának kérdését nagyon fontos hangsúlyozni. Ez a szempont Magyarország vonatkozásában nézetünk szerint igen lényeges, sőt egyenesen döntő jellegű.

A Bolognai Nyilatkozatot követően tartott, az abban foglalt kötelezettségek megvalósítását áttekinteni hivatott, így a 2001-ben Prágában, a 2003-ban Berlinben, a 2005-ben Bregenzben (Ausztria, Vorarlberg) és a 2007-ben Londonban tartott konferenciák résztvevői nem elemezték a jogi felsőoktatás (jogászképzés) területén a Bologna-folyamat pozitívnak nem nevezhető, sőt gyakran egyenesen hátrányosnak, károsnak mutakozó következményeit.

A megfelelő szintű, rendszeresen történő „monitorizálás”, kontroll elmaradása is hozzájárult ahhoz, hogy nemzetközi viszonylatban – a Bolognai Nyilatkozathoz csatlakozó államok száma időközben 29-ről 46-ra nőtt – nem alkotható objektív kép a Bologna-folyamatról a jogi felsőoktatás területén.

Ma már a legtöbb országban általánosnak tekinthető az a nézet, hogy a Bologna-folyamat erőltetett, nem konszenzusra, jobb esetben „konzultációra” épülő, „felülről” történő bevezetése számos vonatkozásban erősen vitatható, rövid és hosszabb távon (perspektivikusan) egyaránt egyenesen káros, a jogi felsőoktatás színvonalát komolyan veszélyeztető, katasztrofális következményhez vezet.

**A Bologna-folyamat
bevezetése... megfelelő
anyagi eszközök hiányában
eleve kudarcra van ítélve.**